

FOUCAULTŮV DISPOZITIV V KONTEXTU UŽIVATELSKY GENEROVANÉHO OBSAHU V PROSTŘEDÍ WEBU 2.0

VOJTĚCH NOVÁK, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Katedra elektronické kultury a sémiotiky, Praha, ČR

NOVÁK, V.: Foucault's Dispositif in Context of User Generated Content on Web 2.0

FILOZOFIA, 76, 2021, No 8, pp. 596 – 607

The author of this article concentrates on the problem of dispositif in the context of web 2.0 while using the approach of new media epistemology, particularly Foucault's genealogy. He does so thanks to the shift from poststructuralist interpretation of panopticism (Foucault 2000) towards the synopticism of network (Bauman, Lyon 2013) described by surveillance studies. Thanks to this comparison, he presents the main thesis of this article based on the assumption that producers (Bruns 2008) are more free and therefore they generate content that is more based on the essence of arbitrariness. Based on the conclusions mentioned above, he defines dispositif of web 2.0 eventually.

Keywords: Dispositif – Web 2.0 – Panopticism – Synopticism – Poststructuralism – Surveillance studies – Produsage

Úvod

Tento text se zabývá problematikou dispozitivu ve vztahu k druhé vývojové fázi webu. Vzhledem k tomu, že zde popisují tematiku tohoto dynamického prostředí, vstupují tak do oblasti nových médií, pro něž je příznačné, že se (zrovna tak jako web 2.0) neustále vyvíjejí. Jak ostatně upozorňuje Mark Tribe: „Právě kvůli novosti je tolik obtížné o nových médiích psát, anebo o nich říci něco užitečného. Mnozí autoři se tak uchylují k futurologii nebo se utápí v nepodložených teoriích” (Tribe 2018, 11). Abych se vyhnul obdobným futurologicko-nepodloženým spekulacím, vycházím v tomto textu z epistemologie nových médií, metodologicky pak z Foucaultovy genealogie. Nikoli v jakési samoúčelné snaze vracet diskuzi do minulého století, ale spíše ve snaze vyjít z dosavadních poznatků, které se promítají do charakteristiky současného stavu.

Přechod první vývojové fáze webu do druhé navíc neprobíhá kontinuálně, ale spíše diskontinuálně na pozadí ruptury, za kterou lze oprávněně považovat dotkomovou

bublinu,¹ po jejímž splasknutí právě postupně vzniká web 2.0 (O'Reilly 2005, 1 – 5). Z webu se tak stává platforma, na které mají možnost uživatelé obsah nejen interpretovat, ale zároveň i nově generovat. Dochází ke konvergenci producentů obsahu a uživatelů webu jakožto platformy, čímž vznikají takzvaní produžitelé (Bruns 2008, 21), kteří tak svojí činností na platformách vytvářejí uživatelsky generovaný obsah. Výsledkem již nejsou finální produkty, ale variabilní neukončené artefakty (Bruns 2008, 249), které jsou produžitelům k dispozici k dalšímu eventuálnímu vyvíjení. Dochází k dosud největšímu naplnění potenciálu sítě v podobě aktivních uživatelů, kteří mají možnost v masovém měřítku do obsahu zasahovat, nikoli jej pouze interpretovat.² Produžitelé (nikoli již pouze uživatelé) se tak ocitají v novém diskurzu a rovněž se pohybují v jiném režimu sociální praxe, tedy dispozitivu webu 2.0.

V tomto textu se postupně skrze pojem dispozitivu pokusím vysvětlit přechod od Foucaultova panoptismu k soudobému synoptismu a následně popsat současnou podobu dohledu nad produžiteli. Nejprve se ve stručnosti seznámíme s Foucaultovou terminologií, zejména v podobě diskurzu a dispozitivu.³ V dalším kroku se zaměříme na Foucaultovo chápání moci, zejména v souvislosti s jeho genealogií, kde se pokusím vysvětlit, proč je toto chápání vhodné ve vztahu ke sledované problematice. Následně se podíváme na nejzásadnější rozdíly mezi panoptismem a synoptismem, díky kterým budu popisovat charakteristiku dispozitivu v kontextu uživatelsky generovaného obsahu. V závěrečné fázi se na základě těchto poznatků seznámíme s proměnou podoby dohledu nad produžiteli, díky níž se pokusím objasnit výchozí myšlenku tohoto textu. Jsem totiž přesvědčen, že se produžitelé ocitají ve svobodnější (nikoli pouze transformované) pozici dohledu, díky čemuž je jim umožněno svévolnější (nikoli pouze technooptimistické) nakládání s web-dvojkovými artefakty.⁴

¹ Jedná se de facto o krach internetových domén, který svým příchodem ukončil první vývojovou fázi webu pasivních uživatelů a zároveň nastartoval druhou vývojovou fázi uživatelů aktivních, kteří nově v masovém měřítku generují i obsah. Blíže viz *Dot-com bubble* [online]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dot-com_bubble, [29. 4. 2021]. Právě s tímto krachem internetových domén je spojován i konec první vývojové fáze webu, který rovněž pomáhá nastartovat výše uvedenou fázi druhou.

² Tento úspěch považuji za největší, neboť z hlediska dalších vývojových fází webu zatím žádná z nich nedosáhla takového masového rozšíření, vlivu a akceptace jako právě web 2.0. Web 3.0 jakožto sémantický web propojující uživatelská a strojově generovaná data na základě jejich významu se ani zdaleka nepřiblížil úrovni masové rozšířenosti webu 2.0. Blíže k problematice sémantického webu viz W3 [online]. URL: <https://www.w3.org/2001/sw/>, [10. 10. 2021].

³ Není pochopitelně v možnostech tohoto textu rozebrat tyto termíny v jejich komplexitě, čili charakteristiky s nimi spojené uvádím zejména ve vztahu k hlavní myšlenkové linii, kterou zde sleduji.

⁴ Je však třeba stále mít na paměti, že decentralizaci nemůžeme chápat v absolutním slova smyslu. Internet je vrcholně ambivalentní prostředí, které se na jednu stranu může tvářit svobodně, demokraticky a otevřeně, na druhou stranu se do tohoto prostředí stále promítají byznysové, politické a ekonomické zájmy. Zdánlivá internetová svoboda nejmarkantněji naráží na své limity v kontextu

Foucaultův dispozitiv a dispozitiv webu 2.0

Foucault již v rámci genealogie nepoužívá termíny jako označující, označované, epistéma a struktura (neboť genealogie je součástí Foucaultova poststrukturalismu), avšak dále používá diskurz a nově právě i dispozitiv, který považuje za technologii moci. „Vykonávání disciplíny předpokládá dispozitiv, který donucuje působením pohledu; aparát, v němž techniky, které umožňují vidět, zprostředkovávají účinky moci a kde naopak prostředky donucení činí zřetelně viditelnými ty, na něž jsou aplikovány” (Foucault 2000, 245).

O Foucaultově dispozitivu píše rovněž i ve své monografii Paul Veyne: „Ten „dispozitiv”, to jsou tedy zákony, akty, řeči nebo praktiky utvářející nějakou historickou formaci, nechť je to věda, nemocnice, sexuální láska nebo armáda” (Veyne 2015, 45). Každý takovýto dispozitiv se pohybuje v rámci určitého diskurzu, který tomuto aparátu dodává jeho historicky formovanou podobu. „Anebo ještě, abych citoval to, co Foucault napsal - už nevím kde: nikde se neshledáme se sexualitou v „přirodním stavu”; s touto rostlinou se setkáváme jen ve stavu rostliny kultivované v diskursu, současně vězenkyní i žalářnicí dispozitivu, jemuž je imanentní diskurs, ono efemérní historické *a priori*” (Veyne 2015, 65).⁵ Tento aparát je tak spojen s hierarchickým dohledem centralizované normalizační moci, kterou Foucault spojuje s principem Benthamova Panoptikonu.⁶ Z hlediska sledované problematiky je pak zajímavé pozorovat, jak se tento princip transformuje v prostředí sítě.

Jak upozorňuje David Lyon: „Právě tímto plánem, panoptikem, je svět bádání nejvýrazněji spojen s dohledem, nejen kvůli Benthamovi, nýbrž kvůli Michelu Foucaultovi, který v něm v polovině dvacátého století identifikoval ústřední prvek toho, co Bauman označuje jako pevnou modernitu” (Bauman, Lyon 2013, 22). Když Bauman a Lyon hovoří o tekutém dohledu ve snaze popsat současný stav, pak již jej nespojují s modernitou pevnou, ale právě tekutou. Termín dispozitiv je tak zakořeněn v terminologii Foucaultovy genealogie⁷, nicméně jeho současnou síťovou verzi webu

opresivních a autoritativních režimů, které mají tendenci decentralizované prostředí sítě stále mocensky centralizovat.

⁵ Foucault pak v souvislosti se sexualitou definuje i dispozitiv v prvním díle *Dějiny sexuality: Vůle k vědění*: „Sexualitu nemůžeme chápat jako nějakou přírodní danost, kterou se moc pokouší zkrotit, či jako temnou oblast, již se vědění postupně snaží odhalit. Je to jméno, které lze dát jednomu historickému dispozitivu: není to potměšilá skutečnost, kterou se stěží pokoušíme zachytit, nýbrž velká síť povrchu, kde jsou stimulace těla, intenzifikace slastí, podněty k diskursům, formování poznání, posilování kontrol a odporů navzájem propojeny podle některých velkých strategií vědění a moci” (Foucault 1999, 124).

⁶ Blíže viz Bentham (1843).

⁷ Do Foucaultova pojetí genealogie a dispozitivu moci se promítá i jeho etika významu. Jak upozorňuje Fišerová: „Tuto – u raného Foucaulta absentující – úvahu tvůrce reprezentace o své vlastní praxi reprezentace nazýváme *etikou významu* a princip tvůrčí sebereflexe, podle něhož etika významu jedná, nazýváme principem *meta-representace*. Etika významu produkuje *meta-reprezentaci*

2.0 budu vztahovat již k jeho transformované, synoptické podobě.⁸ Takováto podoba dispozitivu je zbavena centrálního dohledu (ostatně i pro síť je typická absence řídicího centra) a je nově síťově fragmentována (Bauman, Lyon 2013, 66 – 67). Jak totiž uvidíme později, s absencí centra nedochází k odstranění řízení.

Foucault a genealogie moci ve vztahu k dohledu

Foucault tedy prostřednictvím genealogie analyzuje viditelné a ze zkušenosti vykazatelné projevy moci, čímž opírá svoji analýzu o takzvané empirické singularity (Veyne 2015, 69) v rámci specifického diskurzu a vymezuje se vůči transcendentálním univerzálně platným idejím. Již jsem uvedl, že disciplinární hierarchická moc má tendenci normalizovat: „Disciplinární dispozitivы vyprodukovaly „trestání normou“, které je se svými principy a ve svém fungování neredukovatelné na tradiční trestání zákonem” (Foucault 2000, 261). Ve Foucaultově pojetí tak moc spíše, než aby trestala ve formě represe, tak produkuje ve formě normy. „Musíme jednou provždy přestat popisovat účinky moci v termínech negativních: moc „vylučuje“, „potlačuje“, „zadržuje“, „cenzuruje“, „abstrahuje“, „maskuje“, „skrývá“. Moc ve skutečnosti produkuje; produkuje realitu; produkuje oblasti objektů a rituálů pravdy. Individuum a poznatky, které o něm lze získat, patří k této produkci” (Foucault, 2000, 274). Takováto moc pak může být absolutně viditelná a indiskrétní ve smyslu permanentní kontroly a zároveň diskrétní ve smyslu ne tak zcela zjevné kontroly těch, kteří kontrolují (Foucault 2000, 253).

Foucaultovy teze o moci výborně shrnuje Gilles Deleuze ve své monografii: „[...] moc není ve své podstatě represivní (protože „podněcuje, navádí, produkuje”); je praktikována spíše než vlastněna (protože je vlastněna pouze v determinovatelné formě, ve formě tříd, nebo v determinované formě, jakou je stát); prochází ovládanými, stejně jako vládnoucími (protože prochází všemi silami v daném vztahu)” (Deleuze 2003, 102). Foucault se pak z hlediska moci zajímá předně o její každodenní projevy s nimiž přicházejí subjekty běžně do kontaktu, aniž by měly možnost si její působení často vůbec uvědomit. Jinými slovy, zabývá se podpovrchovými, nezjevnými projevy, které označuje jako mikrofyziku moci (Foucault 2000, 203): „Konkrétně ide o oblast působení – ako ju sám nazýva – „mikrofyziky” moci, ktorá je v tesnom, bezprostrednom kontakte s našou telesnosťou a vedením” (Buraj 2006, 533).

Moc je tedy v případě Foucaulta oproti jiným tehdejším pojetím vykládána poněkud netradičně a specificky. Kromě opakovaného zdůrazňování produktivního

tím, že upozorňuje na produkci reprezentace v politice významu“ (Fišerová 2016, 21). Právě tento politicko-etický kontext dává Foucaultovi dostatečnou kredibilitu k tomu, aby se mohl o problematice dispozitivu kriticky vyjadřovat.

⁸ Blíže k Synoptikonu viz Mathiesen (1997).

(nikoli pouze okrajového represivního) charakteru moci, která je praktikována (nikoli vlastněna) v síti vzájemných vztahů ovládajících a ovládaných, vstupují do hry i další aspekty foucaultovského pojetí moci, na které je třeba upozornit. Buraj (2006, 539) zdůrazňuje, že takováto moc je ve Foucaultově pojetí nesubjektivní, neboť do mocenských vztahů je subjekt vtažen, narozen, je jimi formován a může v nich zaujímat různá postavení. Díky tomu je tak moc všudypřítomná, neboť soudobou společnost není možné myslet bez sítě vzájemných mocenských vztahů, vychází ze zdola, tj. z oblasti svého působení (mikrofyziky), a kdekoli se vyskytne, tak automaticky generuje s ní vzájemně provázaný (nikoli antagonistický) odpor (Buraj 2009, 541). Foucaultovo opakované zdůrazňování pozitivního charakteru moci ve smyslu ze zkušenosti vykazatelné produkce v podobě normalizovaného a disciplinovaného subjektu je tak motivováno snahou zdůraznit skutečnost, že moc nemusí být nutně zlá (represivní), ale že je spíše z hlediska fungování společnosti nutná a tvořivá, přičemž právě proto, aby byla v moderní společnosti funkční, tak není možné se spoléhat pouze na aspekt represe, ale zejména na aspekt produkce (Buraj 2009, 542 – 543). Moc v moderní kapitalistické společnosti tedy primárně netrestá, ale prostřednictvím disciplíny produkuje normalizovaná poslušná těla subjektů. Díky tomu, že Foucault nespojuje moc primárně s různými výnosy, nařízeními a zákony, které nepovažuje za objektivní či univerzální, ale naopak ji odvozuje spíše na základě sil, které jsou zákonem nevymezené, je možné moc v tomto slova smyslu považovat za nelegální (Buraj 2009, 543). V neposlední řadě je pak ve Foucaultově pojetí moc v moderní společnosti a době kladena na úroveň vědění, přičemž jak moc, tak i vědění se vzájemně předpokládají a podmiňují (Buraj 2009, 544).

Diskurz jako historické *apriori*

Podle Foucaulta se tak veškeré síly, vztahy, projevy a posléze produkty moci odehrávají v rámci určitého historicky vymezeného diskurzu, tedy v rámci specifické historické formace. „Co tedy Foucault rozumí diskursem? Něco velice jednoduchého: je to nejpřesnější, nejpřiléhavější popis nějaké historické formace v její nahotě, je to vyjevení její konečné individuální difference” (Veyne 2015, 18). Výraz *apriori* je v souvislosti s diskurzem vhodné používat právě proto, že cokoli, co v jeho rámci vzniká, je jím zároveň již předem ovlivněno, včetně produktů moci (poslušných subjektů) a jejích praktikantů.

S příchodem webu 2.0 dochází ke změně diskurzivní praxe, konvergencí suverénního autora a diváka-interpretátora vznikají produživatelé, kteří mají možnost v masovém měřítku nově generovat i obsah v podobě nestabilních a nikdy neukončených artefaktů jakožto výstupů produžování (namísto předchozích finálních produktů tovární výroby). Takováto změna zásadním způsobem ovlivňuje dočasnou podobu

produktů, tedy artefaktů, čímž si zasluhuje bližší prozkoumání jednak z hlediska práva autorského, jednak z hlediska mocenského postavení produčitelů, kteří se v tomto novém diskurzu pohybují. „Svobodný subjekt není totiž zdaleka suverénní, nicméně je konstituován procesem, který Foucault pokřtil jako proces subjektivace: subjekt není „přirozený“, je v každé epoše modelován dispozitivem a diskursy dané chvíle [...]” (Veyne 2015, 129).

Foucaultovskou terminologií je zapotřebí chápat moc jako vztahy jednotlivých sil, a to dokonce i ve vztahu k diskurzu a dispozitivu webu 2.0, kde neomarxističtí myslitelé Brown a Quan-Haase (2012, 488 – 508) používají k popisu charakteru moci spíše termín vlastníci (než praktikanti), přestože se principiálně snaží o totéž, tj. snaží se popsat, v jaké pozici se ocitá subjekt produčitele na základě mocenských sil. „Podle postulátu vlastnictví by moc měla být „vlastnictvím”, které získala určitá třída. Foucault ukazuje, že moc nevzniká tímto způsobem: je mnohem spíše strategií než vlastnictvím a její účinky nemohou vycházet z přivlastňování [...]” (Deleuze 2003, 41). Tuto nesourodost, která patrně vychází z odlišnosti výchozích pozic Foucaulta (poststrukturalismus) a neomarxistů, je tak při interdisciplinárním přístupu, který je vzhledem k charakteru povahy zkoumaného nutný, zapotřebí mít na paměti.

Může se sice zprvu jevit jako paradoxní, že v souvislosti s možností síťové tvorby uživatelsky generovaného obsahu stále hovoříme o další formě (tekutého) dohledu, nicméně právě s odstraněním centra (tj. centrálního dohledu), získávají tyto mocenské síly a jejich projevy podobu, jejíž původ je o to těžší vystopovat, čímž se takovéto mocenské projevy stávají ještě méně znatelné, díky čemuž je rovněž obtížnější zaznamenat, identifikovat a popsat tekuté nebezpečí, které je s nimi spojené. Podstatné však je, že i v tomto novém diskurzu, pakliže vyjdeme ze zkušenosti s tím, jak web 2.0 konstruuje subjekty produčitelů, můžeme vyjít z myšlenek naznačených rámcem foucaultovy genealogie: „[...] genealogie se snaží odvozovat vše z empirické situace: nahodilost nás vždy činí takovými, jakými jsme byli nebo jakými jsme” (Veyne 2015, 133 – 134).

Panoptikon, synoptikon a dispozitiv webu 2.0

Od Benthamova panoptikonu se tak v prostředí sítě přesouváme k jeho tekutým formám, přičemž jednu z nejvýznamnějších reprezentuje právě Mathiesenovo synoptikum. Jestliže je ve Foucaultově pojetí panoptikon ztělesněním centrálního pevného dohledu, pak je synoptikon dohled tekutý a síťově decentralizovaný. Ono centrální vševidoucí oko se tak prostřednictvím síťové pavučiny transformuje v tělo bez orgánů.⁹ Síť tedy přichází o svůj centrální dohled, to však neznamená, že by přišla

⁹ Tímto narážím zejména na Petříčkův text, ve kterém popisuje proměnu technologie vědění od systému, přes strukturu, až právě po síť (Petříček 1998, 70 – 71).

o dohled jako takový. Jinými slovy, to, že na síti neexistuje řídicí centrum, ještě neznamená, že neexistují síly, které by se nesnažily síť ovládat a řídit. Namísto panoptických dozorců a vězňů je však v prostředí sítě a rovněž i web-dvojkových platform kontrola přenesena na samotné produčivatele. V synoptikonu totiž ztrácíme přítomnost centrálně řízených dozorců, přičemž se odpovědnost za fungování přenáší přímo na zaměstnance (Bauman, Lyon 2013, 64). Není náhoda, že se produčivatelé webu 2.0 ocitají v podobném postavení jako zaměstnanci tekuté modernity, neboť (jak upozorňují neomarxisté) svojí aktivitou na jednotlivých platformách de facto pracují zadarmo pro jejich vlastníky, kteří jsou na práci produčivatelů závislí obdobně jako jsou vlastníci průmyslových továren závislí na práci svých dělníků (Brown, Quan-Haase 2012, 491). Tak jako v panoptikonu kontrolují činnost zaměstnanců (žáků či vězňů) dozorcí a v ideálním případě normalizovaní jedinci, v synoptikonu už se setkáváme pouze s jedinci, kteří kontrolují sami sebe nebo ostatní produčivatele, kteří jsou ve stejném postavení jako oni. Nikdo zde není svrchovaný autor artefaktů, tvůrce se na platformách automaticky stává produčivatelem.¹⁰

Ztráta dozorcovské kontroly v rámci síťového dohledu je tak vedena snahou roz-pohybovat produčivatele na síti a vybízet je k jejich dobrovolné aktivitě oproti předchozí panoptické formě hierarchického dohledu, ve kterém šlo spíše o to subjekty uvěznit, izolovat a paralyzovat: „[...] disciplína stabilizuje; znehybňuje nebo usměrňuje pohyby; rozplétá konfuze, rozhoduje o husté populaci těch, kteří se jen nejistě potulují, vynucuje si jejich promyšlené rozmístění” (Foucault 2000, 305). Takováto zdánlivě lákavá možnost svobodné tvorby obsahu na web-dvojkových platformách je však ve výsledku částečně i pastí na produčivatele, kteří tak při využití této možnosti dobrovolně odevzdávají svoji práci do rukou vlastníků těchto platform. Stručně řečeno, produčivatelé jsou vybízeni k aktivitě na síti a platí za to pomyslnou cenu ztráty vlastnictví toho, co sami generují. Proto už se na web-dvojkových platformách v prostředí běžně dostupného a viditelného obsahu nesetkáváme s finálními produkty su-verénních autorů, ale s neukončenými artefakty produčivatelů.

Víme již, že v rámci dohledu byla v panoptikonu snaha o izolaci a uzavření. „Na svém místě je každý bezpečně uzavřen v cele, do níž je zředu vidět z místa dozorce; boční stěny však zabraňují jakémukoli kontaktu se spoluvězni. Je viděn, ale nevidí; je objektem informace, nikdy subjektem komunikace” (Foucault 2000, 281). Nicméně v synoptikonu již není snahou subjekty uzavřít, ale naopak zviditelnit. O toto zviditelnění pak usilují sami produčivatelé skrze svoji aktivitu, neboť už se neobávají hrozby uvěznění, ale hrozby vyloučení (Bauman, Lyon 2013, 33). Je tedy paradoxní,

¹⁰ Fišerová v souvislosti s kyberfotografií upozorňuje, že spolutvůrství produčivatelů není dáno pouze jejich rovnostářským postavením, ale rovněž i nutností využívat pouze specifický set možností platform, který je již předem definován jejich tvůrci (Fišerová, Charvát 2019, 99).

že dřívější obávaný dohled se v prostředí sítě transformuje v obavy z toho, že produživatel nebude viděn, tj. že bude společensky vyloučen.

Uživatelsky generovaný obsah je u poslušných virtuálních těl produživatelů součástí diskurzivní praxe, kde produživatelé kontrolují sami sebe a ostatní navzájem. Produživatelé, kteří tuto diskurzivní praxi nerespektují a porušují normativitu diskurzu, se vystavují riziku zablokování na základě udání ze strany ostatních produživatelů. Zde se zároveň dotýkáme sporného momentu, jehož problematiku nezohledňují ani studia dohledu. Je totiž až příliš technooptimistické se domnívat, že všichni produživatelé respektují pravidla nastavení jednotlivých platforem a že za všech okolností generují obsah, který by byl s těmito pravidly v souladu. Rovněž je přehnané se domnívat, že by byli motivováni v rámci svých síťových aktivit nahlašovat ostatní produživatele v momentě, kdy jimi vytvořený obsah bude součástí nediskurzivní praxe. Ve hře jsou zkrátka i jiné motivace, prostřednictvím kterých mohou uživatelé s obsahem interagovat, dále jej tvořit, nebo ho naopak zcela ignorovat. Skutečnost je totiž taková, že produživatelé nesledují zájem systémových pravidel platformy, ale pouze zájem vlastní. A zrovna tak žádný sebesofistikovanější systém pravidel v podobě legislativní diskurzivní praxe nemůže předem podchytit jejich aktivitu a dospět tak do stádia, že by byla zcela pod kontrolou.

Díky tomu se síťoví produživatelé ocitají v silnější pozici než centralizovaní zaměstnanci, neboť si skrze svoji aktivitu mohou částečně diktovat, co jim na síti bude ze strany vlastníků nikoli formálně povoleno, ale reálně tolerováno. Běžně tak můžeme vidět, že produživatelé sdílejí artefakty, jejichž původ není známý (natož aby byli jejich autory), nebo si kupříkladu mění jména na přezdívky, přestože po nich síť požaduje, aby vystupovali pod jménem skutečným. Sítě se tak naoko musí tvářit, že tuto praxi neschvalují, reálně ji však tolerují právě díky tomu, že k aktivitám tohoto typu dochází v natolik velkém měřítku, že je nutné tyto tolerovat, neboť web-dvojkové platformy si zkrátka nemohou dovolit neaktivitu svých produživatelů, prostřednictvím které by tak ztrácely svoji tržní hodnotu. Řeceno naopak, aktivitou produživatelů roste na trhu cena platforem (Brown, Quan-Haase 2012, 494). Než abychom tedy podobu moci na webu 2.0 viděli jako jednostranný nátlak ze strany vlastníků, je třeba tuto chápat jako sílu vzájemných vztahů mezi vlastníky a produživateli. Proto se i v tomto textu přikláním k výše naznačenému foucaultovskému pojetí moci, než k pojetí neomarxistickému, které má tendenci produživatele vnímat spíše jako novodobé objekty vykořisťování ze strany vlastníků. Připomeňme, že ve foucaultovském pojetí není moc vlastněna, ale praktikována.

V případě panoptismu dochází k produkci poslušného těla fyzického subjektu, zatímco v synoptismu vznikají těla virtuální. Lyon v této souvislosti dokonce mluví o tzv. datových dvojnicích (Bauman, Lyon 2013, 19). Zatímco v případě produkce

fyzického těla dochází k formování pouze jednoho subjektu, v případě těla virtuálního může vznikat těchto subjektů v zásadě neomezené množství. Domnívám se, že i v tomto aspektu můžeme spatřovat svobodnější postavení produživatelů, kteří jsou sice soustředěni na jednotlivých web-dvojkových platformách, ale zároveň mohou jejich pomyslné hranice prostřednictvím dalších profilů překračovat. Ne jinak je tomu i s artefakty, které se na jednotlivých platformách objevují. Produživatel tak na webu 2.0 přichází o svůj status suverénního autora (se kterým se však pochopitelně mimo prostor sítě stále setkáváme), díky čemuž negeneruje finální autorské produkty, ale právě neukončené produživatelské artefakty, v nichž je uložen potenciál dalšího síťového šíření (ať již realizovaný či nerealizovaný).

Jeden fyzický subjekt, který se pohybuje v rámci hierarchizovaného centralizovaného dohledu je tak součástí nějakého společenství, které mu dává menší míru svobody a více jistot, zatímco virtuální subjekt produživatele, existující v rámci tekutého decentralizovaného dohledu, je součástí síťové komunity, která mu poskytuje méně jistot, zato však více svobody: „Pokud jste součástí společenství, pak je vaše situace daleko jistější a spolehlivější; je tu ovšem také více povinností a omezení. [...] Naopak síť se stará jen málo – nebo vůbec – o to, zda dodržujete její normy (pokud síť vůbec má takové normy, což až příliš často neplatí), takže vám ponechává mnohem více volnosti a především vás nebude nijak trestat, pokud odejdete” (Bauman, Lyon 2013, 47). Toto je jeden z dalších důvodů, proč bych se zdráhal vidět produživatele jen jako podřízené, vykořisťované objekty tovární výroby, protože na síti jsou zkrátka svobodnější.

V případě panoptismu hrozí v okamžiku odchýlení od normy trest, tedy represe, tudíž kontrolování mají tendenci sami sebe hlídat (ať už vědomě či nevědomě), aby se této represí vyhnuli. V disciplinární společnosti jsou pak formou tohoto trestu různé nástroje disciplíny. V případě synoptismu však není produživatel trestán ve formě disciplinace, ale (jak je uvedeno výše) ve formě odloučení a zneviditelnění. Produživatelé jsou tedy sami motivováni být na síti aktivní a samotné sítě v podobě web-dvojkových platform vymýšlejí takové nástroje, které tuto aktivitu podporují. Lajky, komentáře, zmínky v označení na fotkách a různé další formy odměny jsou na platformách zhotoveny čistě za účelem udržení pozornosti produživatelů. Není tajemstvím, že uživatelské rozhraní platform částečně vymýšlejí návrháři herních automatů, kteří využívají stejných mechanismů podporujících závislost na dopaminu ze strany produživatelů / hráčů, kteří tak sami cítí potřebu se této hry účastnit a neustále se tak na platformy vracet.¹¹ Jak upozorňuje Bauman: „Benthama by nikdy ani nenapadlo, že klíčem k tomu, aby panoptikon vyvolávalo žádoucí chování, může být vábení

¹¹ K této problematice se v jednom z rozhovorů vyjadřuje například Simon Sinek. Blíže viz *Inside Quest* [online]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sL8AsaEJDdo>, [26. 4. 2021].

a svádění. K panoptickému nářadíčku patřil jen bič, nikoli cukr. [...] Hlavním prostředkem, jež využívají synoptika spotřebitelského trhu, je dobrovolná, ba nadšená spolupráce manipulovaných” (Bauman, Lyon 2013, 130). Jinými slovy, zatímco panoptikon představuje pouze bič ve formě disciplíny a nátlaku, synoptikon představuje cukr a bič ve formě manipulativních odměn.

Dispozitiv panoptika tedy vychází z centrálního ukotvení ve vztahu k nějaké instituci, která generuje poslušná těla normalizovaných subjektů. Postpanoptický dispozitiv synoptika (Bauman, Lyon 2013, 58) aplikovaný na prostředí webu 2.0 vychází z fragmentované decentralizované sítě, na které generují obsah produživatelé v podobě datových dvojníků těchto platform. Jejich subjekt je dán charakteristikou webu 2.0, produživatel tak nemá možnost setrvat v pozici suverénního autora, tj. moc je i zde nesubjektivní, neboť subjekt produživatele (aby mohl vůbec vzniknout) přijímá externí nastavení platformy. Na rozdíl od panoptismu však nevzniká jeden poslušný fyzický subjekt, ale větší množství virtuálních subjektů (datových dvojníků), kteří se pohybují ve volnějším (svobodnějším) režimu. Tato svoboda spočívá v tom, že mají jednak možnost volby většího množství profilů, prostřednictvím kterých překračují pomyslné hranice jednotlivých platform, rovněž mají alespoň částečnou kontrolu nad artefakty¹² a mohou upřednostňovat zájem produživatelské komunity před systémem pravidel, který se je snaží kontrolovat. Domnívám se tedy, že v rámci dispozitivu webu 2.0 nejsou produživatelé zdaleka pod takovým dohledem a kontrolou jako v případě centralizovaného dohledu. Rovněž také není možné jejich činnost vnímat čistě technooptimisticky (tak jak to dělá samotný Bruns) a očekávat, že veškerá jejich aktivita v podobě uživatelsky generovaného obsahu musí nutně vést ke zkvalitnění dočasné podoby artefaktů (Bruns 2008, 15 – 34). Artefakty jsou modifikovány, vznikají jejich variabilní verze a zásahy produživatelů jsou vedeny orientací na komunitu, tj. na ostatní produživatele, nikoli snahou dodržovat systém pravidel jednotlivých platform. Přestože mnohé tyto praxe nejsou součástí formálně schváleného diskurzu sítí, reálně je produživatelé v rámci dispozitivu webu 2.0 považují za normální. Produživatelé necítí potřebu se kontrolovat kvůli systému pravidel, ale cítí potřebu se zviditelňovat, aby mohli být součástí produživatelské komunity, na kterou se v rámci své činnosti orientují. Outsourcování kontroly na produživatele tak nemá z hlediska dohledu takový efekt jako centralizované řízení disciplinární společnosti. Produživatelé

¹² Dokonce i Brown a Quan-Hasse (2012, 498 – 500) zmiňují, že právě kontrola nad artefakty ze strany produživatelů je jedním z klíčových aspektů, který je odlišuje od továrních dělníků, kteří jsou od produktů zcela odříznuti. V jejich pojetí se však jedná o příliš technooptimistický pohled, neboť nezdůrazňují, že kontrola produživatelů nad artefakty je pouze částečná, na což také upozorňují v jednom ze svých textů (Novák 2019, 69 – 70).

vytvářejí méně poslušná virtuální těla a díky tomu se i vytváří prostor pro jejich svévolné zásahy do sdílených artefaktů.

Závěr o dispozitivu webu 2.0

Aparát či technologie moci v podobě dispozitivu webu 2.0 tak spočívá v tekutém decentralizovaném synoptickém (postpanoptickém) dohledu s absencí dozorců, kde je kontrola přenesena na aktivní rozpořhobované produřivatele (nikoli suverénní autory), kteří generují nestabilní artefakty (nikoli finální produkty) cílené na ostatní produřivatele. Nejsou již izolovaní, ale síťově zviditelnění a rovněž nejsou paralyzovaní, ale rozpořhobovaní. Forma nátlaku, která je na produřivatele vyvíjena, je skrytá a objevuje se v podobě manipulace s emocemi prostřednictvím odměn a případných sankcí, tedy ve formě cukru a biče. Moc je zde rovněž nesubjektivní, neboť podoba subjektu produřivatelů je určena předem na základě charakteristik webu jakořto platformy. Tím, že moc vychází ze sféry svého působení a není odvozena od externě definovaných pravidel či autorskoprávních zákonů jednotlivých platforem, je utvářena odspodu a v souvislosti s výře nastíněnými charakteristikami moci ji lze rovněž považovat za nezákonnou.

V neomarxistickém pojetí se tak produřivatelé sice ocitají v obdobné pozici vykořisťovaných zaměstnanců tovární výroby, ale přesto jsou při tvorbě artefaktů z několika důvodů svobodnější. Předně mají různé (svévolné) motivace, prostřednictvím kterých sledují v rámci produřivání vlastní zájem orientovaný na komunitu produřivatelů. Dále mají možnost vytvářet větší množství virtuálních těl (datových dvojníků), tj. nejsou omezeni pouze na jeden fyzický subjekt, díky čemuž mohou úspěšně překračovat hranice platformy, na které jsou koncentrováni. Produřivatelé jsou rovněž součástí síťové komunity, která jim oproti společenství nabízí větší množství svobody, zároveň však méně jistoty. Nejsou v identické pozici s továrními dělníky, neboť mají nad artefakty alespoň částečnou kontrolu. Primárně neorientují tvorbu artefaktů za účelem naplňovat pravidla jednotlivých platforem, ale spíše za účelem naplňování potřeb produřivatelské komunity. Díky tomu tak můžeme vidět, že mocenské vztahy na platformách je vhodné odvozovat na základě mocenských sil a jejich působení, nikoli pouze na základě hrozících sankcí, represí či autorskoprávních pravidel jednotlivých platforem. Jednoduře řečeno, k pochopení mocenských vztahů v kontextu uživatelsky generovaného obsahu je vhodné vycházet z mikrofyziky webu 2.0.

Literatura

- BAUMAN, Z., LYON, D. (2013): *Tekutý dohled*. Olomouc: Broken Books.
BENTHAM, J. (1843): *The Works of Jeremy Bentham*. In: Bowring, J. (ed): Vol. 4. Edinburgh: William Tait.

- BROWN, B. A., QUAN-HAASE, A. (2012): "A Workers" Inquiry 2.0: An Ethnographic Method for the Study of Prodisage in Social Media Contexts. *TripleC (Cognition, Communication, Co-operation): Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 10 (2), 488 – 508.
- BRUNS, A. (2008): *Blogs, Wikipedia, Second Life and Beyond*. New York: Peter Lang Publishing.
- BURAJ, I. (2006): Michel Foucault a jeho netradičné chápanie moci. *Filozofia*, 61 (7), 533 – 546.
- DELEUZE, G. (2003): *Foucault*. Praha: Hermann & synové.
- FIŠEROVÁ, M. (2016): Meta-reprezentace. Michel Foucault a sémantické násilí strukturalismu. *Filozofia*, 71 (1), 14 – 24.
- FIŠEROVÁ, M., CHARVÁT, M. (2019): *Kyberfotografie. Neprůzračné médium a technologický realismus*. Praha: Togga.
- FOUCAULT, M. (1999): *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové.
- FOUCAULT, M. (2000): *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin.
- MATHIESEN, T. (1997): The viewer society: Michel Foucault's panopticon revisited. *Theoretical Criminology*, 1 (2), 215 – 234.
- NOVÁK, V. (2019): The Overcoming of the Romantic Author in the Context of Contemporary Information Society. *Člověk a Společnost' [Individual and Society]*, 22 (3), 62 – 73.
- O'REILLY, T. (2005): What is Web 2.0. Dostupné na: <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-20.html> [Navštívené: 29. 4. 2021].
- PETŘÍČEK, M. (1998): Síť čili tělo bez orgánů. *Filosofický časopis* 46 (1), 73 – 83.
- TRIBE, M. (2018): Předmluva. In: Manovich, L.: *Jazyk nových médií*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 9 – 12.
- VEYNE, P. (2015): *Foucault, jeho myšlení jeho osobnost*. Praha: Filosofia.

Internetové zdroje:

- Dot-com bubble* [online]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Dot-com_bubble, [29. 4. 2021].
- Inside Quest* [online]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sL8AsaEJDdo>, [26. 4. 2021].
- W3 [online]. URL: <https://www.w3.org/2001/sw/>, [10. 10. 2021].

Vojtěch Novák
 Univerzita Karlova v Praze
 Fakulta humanitních studií
 Katedra elektronické kultury a sémiotiky
 Pátkova 2137/5
 182 00 Praha 8 – Libeň
 e-mail: voitanovak@gmail.com
 ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3734-9516>